

Selçuklularda Giyinmenin Tipolojisi

The Typology of Dressing in The Seljuqs

Halil İbrahim GÖKBÖRÜ*

Öz

Türkler, Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Ön Asya'ya yerleşerek bu bölgenin asli milletlerinden biri olmuştur. Türklerin gelişi İslam ulusları üzerinde sadece siyasi değil kültürel yönden de bir Türk etkisinin oluşmasına yol açmıştır. İslam kaynakları Türkleri tanımaya başladıkları andan itibaren onların tip, huy, görünüş, yaşayış biçimleri vb yönlerini incelemişlerdir. Hatta müellifler bu konuda meraklarını gidermek maksadıyla Türkistan beldelerine seyahatler yapmışlardır. Oğuzlara mensup Selçuklular siyasi hâkimiyeti elde edince, tanıma tecrübesi onlara teksif edildi. Tuğrul Bey ile başlayan Selçuklu Türkmenlerinin kıyafete dayalı görünüşleri bu andan itibaren İslam kaynaklarına yansdı. Kıyafet tespiti yapan kaynaklar zamanla Türklerin giyiminin Ön Asya şehirlerinde ayırt edici özellikte olduğunu gözlemlediler. Türkler Müslüman olmakla birlikte geleneksel kıyafetlerinin İslam giyimine uyması dolayısıyla bir değişikliğe gitmedi. Bu kıyafet üslup yönünden Türk zihin dünyasına göre şekillendi. Böylece Türk giyiminin tipolojik unsurları olan börk, sarık, kaftan, çizme ve çarığa dair tespitler ortaya çıktı. Bu çalışmada bu giyim malzemelerinin ne şekilde Türk giyim tipolojisinin ana unsurlarına dönüştüğü incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Kıyafet, Tipoloji, Ortaçağ, Börk

Abstract

The Turks became one of the main nations of the Middle East with the establishment of Seljuq State. The arrival of the Turks has led to the formation of a Turkish influence on the Islamic nations not only politically but also culturally. Islamic sources have studied their type, temperament, appearance, and aspects of

* Prof. Dr.: Kırıkkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, email: higok@yahoo.com, orcid: [0000-0001-8405-6498](https://orcid.org/0000-0001-8405-6498)

life since they began to get to know the Turks. They even made trips to Turkestan towns in order to satisfy their curiosity about this issue. When the Seljuqs, who belongin from Oghuzs, gained political dominance, the curiosity to get to know them condensed to Seljuqs. The dress-based appearance of the Seljuq Turkmens, starting with Tugrul Bey, has been reflected in Islamic sources since this moment. Sources who made clothes detection observed the clothing of Turks was distinctive in the cities of Asia Minor that over time. Although the Turks are Muslims, they have not changed due to the fact that their traditional clothes match Islamic clothing. This outfit was shaped according to the Turkish mind world in terms of style. Thus, determinations about the b rk, turban, kaftan, boots and sandals, which are the typological elements of Turkish clothing, emerged. In this study, it is examined how these clothing materials have been transformed into the main elements of Seljuqid clothing typology.

Keywords: Seljuqid, Clothes, Typology, Medieval, Bork

Giriş

Her milletin hususi örf adet ve geleneği, nevi şahsına münhasır bir kıyafet biçimi kazandırmıştır. Geleneksel giyinme biçimleri ele alındığında insanların mensup oldukları milliyet ve kültürel kimlikleri kolayca tahmin edilebilir. Ortaçağ Müslüman müelliflerinin kayıtlarında Türklerin kıyafeti de bu türden hususi özellikler içermekteydi. Bu etno-kültürel giyinme şekilleri günümüzde farklı coğrafi bölgelerde mevcut olsa da büyük oranda terk edilmiştir. Modern zamanlarda turistik amaçlar ve kültürel seremonileri dışında artık bu imkân kalmamıştır. Geleneksel giyinme biçiminin yerini küresel olarak insanların standart giyinme biçimi almıştır. Sadece etnik biyo-kimlik ile bu farklılık yakalanabilir. Yani çekik gözler, ten rengi, genel vücut hatlarının endamıyla bir ölçüde etnik kimlik kısmen tespit edilebilir.

Türklerde geleneksel kıyafet şekilleri söz konusu olduğunda bu konuda ilk bulguların Orta Asya menşeli arkeolojik kazılar ile buralardaki taşlara yontulan insan figürlerinden ortaya çıkartıldığı görülür. Bunlara sonradan yazılı kaynaklardaki minyatürler, edebi tasvirler, diğer arkeolojik malzemeler eklenmiştir. Türklerin giyinme biçimine dair çizimli insan tipolojisi, yazılı kaynaklarda esasen çok az yer almaktadır. Giyim özelliklerini belli ölçüde yansıtan minyatürler ise biraz daha geç dönemde ortaya çıkmıştır. Yine de yazılı kaynak grubunda edebi üsluptaki tasvirler, şahıs kıyafetleri hakkında bir kanaatin oluşmasına imkân vermektedir.

İslam coğrafyacılarının eserlerinde Selçuklu dönemi Türk kültür hayatının bir parçasını oluşturan elbise, kumaş, giyim tarzı gibi konular, önceki dönemlerle bağlantılı olarak zikredilmiştir. Bu kayıtlar, değişimin oldukça ağır ilerlediği Ortaçağ'da kültür hayatının sürekliliğini göz önünde tutmamız için uygun malzemeyi oluşturuyor. Öte yandan Selçuklu dönemi, Türklerin İslamlaşmaya devam ettikleri bir dönemdi. Bu bakımdan Türklerin kıyafetleri ve giyinme tarzının, din değişikliği münasebetiyle geleneksel giyinme biçiminden bir değişiklik gösterip göstermediği de merak konusudur.

Selçuklu devrinde Türklerin genel kıyafet tipolojisini anlamamanın yollarından biri bu edebi tasvirler olabilir. Zira bu sınırlı malzeme içinde dikkat çekici veriler yer alabilmektedir. Bunun istisnai bir örneğini devrin müellifi Beyhakî vermiştir. Selçukluların ilk sultanı Tuğrul Bey, henüz devlet kurulmadan, kendisi de hükümdarlık koltuğuna oturmadan önce Gaznelilerle giriştikleri mücadelelerden birinde 1038 yılında Nişapur'u geçici olarak ele geçirmeyi başarmıştı. Selçuklu başbuğunun kente girişini Beyhaki şu sözlerle tasvir etmektedir: “Üç gün sonra Tuğrul şebre ulaştı. Kadı Said'in dışında a'yanın tamamı onu karşılamaya çıktı. Yanında çoğu zırbılı üç bin süvari vardı. Kendisi yayını kurmuş, koluna asmış, üç tane de ok yerleştirmişti; baştan ayağa silahlıydı. Sırtında bir kaftan, başında sarık, ayağında keçeden çizme vardı. Bu şekilde Şâdyâb Bağ'ına indi.”¹

I. Saikler

İnsanların giyimlerini gelenekler sayesinde oluşmuş yaşam tarzlarının belirlediği söylenebilir. Giyinme usulleri zaman zaman değişikliğe uğrayabilir. Yaşam tarzını etkileyen veya değişmesine yol açan saikler vardır. Bunlar dolaylı olarak kıyafet biçimini etkilemektedirler. Giyinme anlayışını değiştiren unsurlar başlıca kültürel etkileşim doğuran din, siyasi-askerî üstünlükler ve siyasal yönetici çevrenin etkisi olarak sıralanabilir. Ayrıca siyasal elitin yol açtığı “devrim” kavramını da listeye eklemek yerinde olacaktır. Zira bunun örnekleri günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır. Böylece giyime etki eden faktörler harici ve dahili olmak üzere iki grupta toplanabilir.

¹ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, Türkçe Terc. N. Lügal, Haz. H. Kırilangıç, TTK Yay., Ankara 2019, 519; Farsça metin için bkz., Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, (*The Tarikh-i Baihaki*), Ed. W. H. Morley, W. Nassau Lees, LL. D.), College Press, Kalküta 1862, 691. Araştırmalara bu tasvirin biraz değişik biçimleri yansımıştır. Bkz., M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt I, Kuruluş Devri*, TTK Yay., 3. Baskı, Ankara 2000, 264; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihi Boy Teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 5. Baskı, İstanbul 1999, 109; O. Özgüdenli, *Selçuklular, Cilt I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İSAM Yay., İstanbul 2008, 78; A. Özyayın, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157)*, IRCICA Yay., İstanbul 2023, 60.

A. Dış Etkenler

Toplumların birbiriyle kültürel etkileşimi giyinmeye tesir eden hususlardandır. Kültürel etkileşim, başlıca ticaret, sınır komşuluğu, yeni icatların yaygınlaşması, imalat tekniklerinin gelişmesi, yeni dokuma ve giyim ürünlerinin piyasaya çıkması gibi vesilelerle artış gösterebilir. Bu temaslar sayesinde yaşam stillerini etkileyen ve sonunda da giyinme usulünü değiştiren vaziyetlerin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bunların yanı sıra dinî faaliyetler ile askerî istilaların kültürel yakınlaşma doğurmuş olması, yaşam tarzı üzerindeki değişikliklerin sanıldandan daha kısa vadede etkileşime maruz kaldığını düşünmeye izin vermektedir.

1. Din

Ortaçağ'da kültürel etkileşimin en yaygın olduğu alanın din olduğunda kuşku yoktur. Din, ortak bir yaşam biçimi ürettiğinden, giyinme tarzını da şekillendirmekteydi ve ibadetten başka insanlara bir kıyafet şekli ve giyinme biçimi de telkin ediyordu. Bu yüzden Ön Asya'daki toplumlarda farklı inançlara mensup insanların kıyafetleri kendine has idi. Hatta aynı dinî grup içerisinde farklı mezhep ve tarikat mensuplarının giyinme biçimleri bile farklıydı. Bu bakımdan kıyafetlerin Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Budist vb.'nin biçimleri dinî yönden ayırt edici bir özelliğe sahip idi.² Bununla birlikte şayet komşu toplumlar arasında kültür ve din ortaklığı üzerinden yaşam stilleri arasında benzerlik varsa, kılık kıyafet değişikliğine gerek görülüyordu.

Selçuklular döneminde dikkati çeken gelişme, Türklerin kitlesel olarak İslam dinine girmeleriydi. Bu durum onların yaşam biçimlerinde ve dolayısıyla giyinme tarzlarında belli ölçüde etkili olmuş olabilir. Ancak Selçuklu Türklerinin yaşam stilini ve giyinme biçimini temelden değiştiren köklü bir gelişme olduğuna ilişkin bir emare yoktur. Türkler, İslam dinini benimsediklerinde, geleneksel yaşam biçimlerinin çok azını yeni şartlara uydurma ihtiyacı hissetmiş görünüyorlar. İslam öncesi arkeolojik bulgulardaki kıyafet örnekleri ile İslamiyet'in kabulünden sonraki döneme ait minyatür ve

² En azından bazı yöneticilerin halkı dinlerini belli edecek şekilde giyinmeye zorladığı dönemler olmuştur. İlhanlı valisi Timurtaş'ın bu husustaki kararlarını nakleden Aksarayî, Yahudilerin ve Hıristiyanların giyimleriyle Müslümanlara karıştıklarını, kimin mümin kimin kafır olduğunun belli olmadığını; Timurtaş'ın bunu sona erdirmek üzere Yahudilerin giyâr adı verilen renkli bir kumaş parçasını elbiselerine eklemelerini; Hıristiyanların da sarı renkte sarık kullanmalarını sağladığını belirtir. Bkz., *Müsâmeretü'l-Abbâr*, (Çev. M. Öztürk), 264.

çinilerdeki kıyafet şekilleri arasındaki benzerlikler bunun iyi bir kanıtıdır.³ Görünüşe göre İslam kültür tesirinin Selçuklu giyinme tarzı üzerinde en az seviyede kalmış olması, Selçuklu tarihçisi Köymen'e göre '*Türk kültüründeki devamlılık*'tan ileri geliyordu.⁴

2.Siyasi Hâkimiyet

Kuvvetli bir siyasi ve askerî hâkimiyet, kültürel etkileşimi ve değişimi tetikleyebilir. Yabancı toplumlar üzerinde kurulan ya da yabancı toplumların kurmayı başardığı askerî istila ve fetih hareketi ile oluşan siyasi hâkimiyet, kültürel ve münhasıran giyim tarzında değişikliklere sebep olabilmekteydi. Burada etkili faktör, güçlü kültür idi; genelde müstevlinin kültürü benimseniyor idiyse de istilaya maruz kalan kültür de gücüne bağlı olarak fatihleri hizaya getirebiliyordu.⁵ Bu iki veçheli tezin yaygın olanı, müstevlinin kültürünün benimsenmesidir. İbn Haldun'un değerlendirmesine göre "mağlup olan, galibin yaşam biçimini, adetlerini, mesleğini ve münhasıran da kıyafetini taklit etmeye düşkündü".⁶

Türklerin Müslümanlaşma sürecinde Emevilerin Türkistan yörelerindeki askerî hâkimiyeti, Türklerin Arap-İslâm kültürünü tanınmasına yol açmıştı. İslâm diniyle tanışma, doğal olarak Arap kültürüyle de yakınlık doğurmuştu. Ancak etkileşim hiçbir zaman tek taraflı olmamıştır. Tanışmanın ileri safhalarında Müslüman dünyasında Türk kültürünün ve tipolojisinin etkileri gözükecektir. Zira toplumsal değişmelerin bir hızı vardır; bu yüzden

³ Bahaeddin Ögel'in çalışmasında İslam öncesi devre ait arkeolojik buluntuların görselleri ve çizimleri bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Bunun için bkz. B. Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Üçüncü Baskı Ankara 1988, muhtelif sayfalar. (Yeni baskısı, B. Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., 8. Baskı, Ankara 2024).

⁴ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt: III Alp Arslan ve Zamanı*, TTK Yay., Ankara 1992, 439; M. Guliyeva-C. Meydan, "Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2020/16, 177.

⁵ Kentleşen göçebe toplumların zaman içinde kendi geleneklerini terk ettiklerine dair İbn Haldun'un görüşü, istila edilen kültürün tesirinde kalmaya uygun bir açıklamadır. Bkz., *Mukaddime*, 323-333. Yine Çin ülkesini istilaya teşebbüs eden Türklerin zaman içinde Çinleşmesine örnek olarak Tabgaçlar gösterilebilir. IV. yy'da Çin'i kuzeyden istila eden Tabgaçlar, V. yy sonlarında Çinleşmiştir. Dilleri, isimleri ve kıyafetleri dahi yasaklandığına dair bkz., P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihinin Giriş*, Çev. O. Karatay, Karam Yay., 2. Baskı, Çorum 2006, 86-87.

⁶ Değerlendirmenin izahı için bkz., İbn Haldun, *Mukaddime*, 361.

kültürel etkilenmenin boyutlarını görebilmek için uzun zaman dilimlerini göz önünde tutmak gerekir.⁷

Selçukluların XI. yüzyılın ortasında Tuğrul Bey'in komutasında Irak'a gelmesi, Ön Asya'da Müslüman dünyasının ekseriyeti üzerinde siyasi hâkimiyetin tartışmasız biçimde Türklerin eline geçmesine imkân vermişti. Bu andan itibaren, Selçuklu hanedanının hususi bir yakınlık kurduğu Abbasi gelenekleri hariç, artık Müslüman şehirlerinde bir "Türk tipi" giyinme biçiminin varlığından söz edildiği görülür.

Önemli bir örnek ama tartışmalı bir rivayeti Alp Arslan zamanında buluruz. Selçuklu sultanı Malazgirt savaşından birkaç ay önce Haleb'i kuşattığı zaman, şehrin hâkimi Arap Mirdasî emiri Mahmud itaat etmek ve af dilemek maksadıyla sultanın huzuruna "Oğuz kıyafeti" ile çıkmıştı. Bu rivayet Osman Turan tarafından "*fi zeyyi'l-Guzz*" (Oğuz kıyafetinde) ifadesiyle aktarılır. Bu hikâye, sultanın Oğuzlara mensup olması ve Oğuzların farklı bir kıyafet giydiklerine delalet etmektedir. Tartışmalı yönü ise gerçekte böyle bir hadisenin yaşanıp yaşanmaması durumudur.⁸

⁷ "Uzun zaman dönemleri", Annales okulunun tarihsel fenomenlerin açıklanmasında benimsemiş olduğu bir kavramdır. Bu kavramlaştırma, ilk defa F. Braudel tarafından 1958'da *longue durée* (uzun dönem) terimiyle kullanılmıştır. Braudel bunu *Annales ESC* (Sayı:17)'de yayımladığı "Histoire et Sciences: La Longue Duree" başlıklı makalesinde ele almıştır. Annales Ekolü'nün formülasyonlarından biri olarak kabul edilen yaklaşım, tarihsel durumları anlamının yolunun, onları uzun dönemlerde incelemekten geçtiğini savunur. Buna göre toplumsal değişimler, bir sürece tabidir ve bu da *longue durée* terimiyle ifade edilmiştir. Tartışma için bkz. I. Wallerstein, *Dünya Sistemleri Analizi*, Türkçe çev. E. Abadoğlu, N. Ersoy, bgst Yay., İstanbul 2011, 37-38, 43; Peter Burke, *Annales Okulu*, Çev. M. Küçük, Doğu Batı Yay., Ankara 2002, 79, 96, 178 (Ayrıca eserin Türkçe tercümesinde Kurtuluş Kayalı tarafından kaleme alınan Sunuş kısmındaki değerlendirme için de bkz. *age*, 10).

⁸ Turan, Köymen ve Sevim'in eserlerinde (Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, 17. Basım, İstanbul 2014, 171; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 66, 438; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1989, 61) Haleb emiri Mahmud'un sultanın huzuruna "Oğuz kıyafetinde" çıktığı kaydı için gösterdikleri kaynaklarda bu hususu teyit eden bir ifade bulunamamıştır. Bu konuda şu kaynaklara müracaat edilmiştir: Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adîm Bugyetü't-taleb fi Tarîhi Haleb (Seçmeler)*, TTK Yay., Ankara 1989; Kamâl al-Dîn İbn al-Adîm, *Bugyat at-Talab fi Tarîhi Haleb Selçuklularla İlgili Halkiürcümleri*, (Arapça metin), Yay., Ali Sevim, TTK, Yay., Ankara 1976; İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl Tarîhi Dimaşk*, Neşr. H. F. Amedroz, Leyden 1908 nüshası Kahire-Mektebe Mütenebbi tıpkıbasımı; *Azîmî Tarîhi Selçuklularla İlgili Bölümler*, Yay. Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 1988; Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Türkçe çev. Ö. Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1987; *Tarîh-i Al-i Selçuk (Anonim selçukenâme)*, Terc. H. İbrahim Gök-F. Coşguner, Atuf Yay., Ankara 2014; Ali Sevim, *Mir 'âtü'z-Zamân Fî Tarîhi'l-*

Selçukluların Doğu Roma İmparatorluğu'nu mağlup ettiği 1071 yılında Malazgirt Savaşı'nda, Roma ordusunda bulunan Türk kökenli Peçenek birlikleri, savaş esnasında saf değiştirerek Türklerin safına katılmışlardı. Bu Peçenek birliklerinin, Selçuklu Türkmen askerlerinin konuşmalarının yanı sıra “kiyafetlerinden” de kendi soydaşları olduklarını anladıklarına dair yorumlar vardır.⁹ Bu da Selçuklu askerlerinin ayırt edici vasıfta “Türk tipinde” giyindiklerini ortaya koymaktadır.

Bağdat'ın müstesna alimlerinden İbnü'l-Cevzî'nin tanıklığı kıyafet konusunda başka tespitler yapmaya imkân veriyor. İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201), Irak Selçuklularının hakimiyeti altında yazarken, bir Batuni grubunun 517/1123 yılında Bağdat'a Türk kıyafeti içinde girdiğini söylemiştir.¹⁰ Bağdatlı alim, benzer bir tespiti bu hadiseden 10 sene sonra yapmıştır. Buna göre Selçuklu hanedanına mensup şehzade Mesud, 528/1134 yılında giriştiği iktidar mücadelesini kaybettiğinde, yakalanmamak maksadıyla halktan biri gibi görünmek için Türkmen kıyafetleri giyerek otuz atıyla önce İsfahan'a ardından da Bağdat'a girmişti.¹¹ İbnü'l-Cevzî'nin tanıklığı özeldi zira çoğu kaynak, bu türden kıyafet meselesini nadiren aktarmıştır. Dolayısıyla XII. yüzyılda halifelik merkezi olan Bağdat'daki hâkim Arap kültürüne rağmen bir Türk kıyafeti farklılığı ve tesirinin olduğu söylenebilir. Öyle ki bu dönemde Müslüman şehirlerde oturan Türkmenlerin kıyafetlerinden hemen tanındıkları da anlaşılıyor.¹²

3. Ticaret

Âyân'da Selçuklular, TTK Yay., Ankara 2011, 168; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman Fî Tarîbi'l-Ayân*, (Selçuklularla ilgili kısımlar, Arapça metin), Ankara Ü. DTCF Yay., Ankara 1968, 146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîb*, (Arapça) Neşr. Dr. M.Y. ed-Dakkâk, Beyrut 1987, VIII, 387-388; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîb* (Türkçe Tercüme: *İslâm Tarîbi*), X, 70-71.

⁹ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 439; M. A. Köymen, “Anadolunun Fethi ve Malazgirt Meydan Muharebesi”, *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan (26 Ağustos 1071)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İkinci Basılış, Ankara 1971, 131-132.

¹⁰ Müellif bunu “*fî zeyyi'l-Etrâk* =Türk kıyafeti içinde” şeklinde aktarıyor. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarîbi'l-mülük ve'l-ünem*, Tah: M. Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ, Neşr: Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1412/1992, XVII, 216; Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 438.

¹¹ Müellif burada (*fî zeyyi'l-Türkmân*) ibaresini kullanmıştır. Bkz., İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XVII, 284; Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 438; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarîbi Cilt: V, İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yay., Ankara 1991, 241; H. Kayhan, H., *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2001, 136.

¹² Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 438-439.

Ticaret, giyinmenin saiklerinden biri olarak görünüyor. İthalatı veya ihracatı yapılan herhangi bir giysi veya kumaş türü, giyinme biçimini etkileyebilmekteydi. Kaliteli kumaştan dikilmiş çeşitli giysilerin Selçuklu çağına girerken Türk beldelerinden İslam diyarlarına ihraç edildiğini İbn Havkal, Gerdizî, Mesudî gibi Müslüman coğrafyacıları söylüyor. Türk dünyasında ticareti yapılan başta deri olmak üzere dokuma ve ipekli ürünlerin giyinmeyi etkilediğini söylemek şaşırıcı değildir. Kuşkusuz ipekli kumaş ve elbiseler, başta Çin olmak üzere dışarıdan alınıyordu ancak Türk şehirlerinde de ciddi bir ipek imalatı gerçekleşiyordu. Nitekim Türk dünyasında IX. yüzyıldan itibaren dokuma sanayiinde ciddi bir ivme olduğu da anlaşılıyor. Bu dönemden itibaren başta Harezm ile Maverâünnehir yörelerinde pamuklu ve yünlü kumaşlar yoğun olarak üretilmeye başlanmıştır. Buna şahit olan coğrafyacılar, Maverâünnehir şehirlerindeki dokuma sanayii ürünlerinin İslam beldelerinde alıcı bulunduğunu ve ısrarla arandığını söylüyorlar.

X. yüzyıl müellifi olan İbn Havkal, kendi zamanında Maverâünnehir bölgesinde yünden eğrilen kumaşların yanı sıra pamuklu kumaşların da imal edildiğini kaydetmiştir. Buhara yöresindeki Tavâvis'te imal edilen pamuktan iyi eğrilmiş elbiseler Araplar tarafından çok tercih ediliyordu. Irak'ta ve İran'da çok makbul tutulan bu elbiseleri giymek iftihar vesilesi sayılıyordu. Aynı bölgede bulunan Veyzâr'da¹³ dokunan ve *veyzâriye* adıyla tanınan pamuklu dokumalar da son derece kaliteli olup, ipek gibi sık dokunmuş yumuşak kumaşlardı. Horasan yöneticilerinin yanı sıra ordu mensupları ile halktan kimselerin kışın üstlerine Veyzâr kumaşından elbiseler giydikleri kaydedilir. Veyzâriye kumaşlarının ince olmasına karşın son derece dayanıklı olduğu da anlaşılıyor. İbn Havkal'ın kendisi bu kumaştan yapmış bir elbiseyi

¹³ Veyzâr, Vizâr veya Vezâr olarak geçen bu yerin Semerkant yakınlarında, ona 2 fersah (12 km) mesafede, kuzeyde olduğu anlaşılıyor. Bkz., V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, TTK Yay., Ankara 1990, 97, 99, 137, 141. İstahrî'ye göre Semerkant'a bağlı yerlerden (*rustâke*) biridir. Bkz. *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Kahire 1961, 181; Yâkut el-Hamevî, Veyzâr'ı, adıyla anılan (*Veyzâriye*) bir kumaşın dokunduğu şehir olarak not etmiştir. Bkz. *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1979, V, 386. Yâkut'un eserini ihtisar eden Safiyyüddin Abdülmü'min el-Bağdadî de aynı metni aktarır. Bkz., *Merâsidü'l-İttulâ alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ*, TTK Yay., Ankara 2020, III, 433. Sem'ânî, Vezâr olarak kaydettiği bu yerin, Semerkant'a 4 fersah mesafede camisi ve kalesi olan büyük bir köy olduğunu belirtmiştir. Bkz., *el-Ensâb*, Tah. Abdullah Ömer el-Bârûhî, Dâru'l-Cenân, Beyrut 1988, V, 581.

beş seneden fazla giymiştir. Öte yandan Veyzâr kumaşından üretilmiş bir elbisenin fiyatının 2 ile 20 dinar arasında olduğunu öğreniyoruz.¹⁴

B. Dahili Etkenler

Giymeyi etkileyen saiklerden birisi, toplumun yaşam stilini belirleyen saray ve hükümdar çevresi olarak gözükmektedir. Saray çevresi, toplumun örnek aldığı ve kendini ona göre şekillendirdiği bir kültür merkezi rolü üstlenmiştir. Geçmişte olduğu kadar günümüzde de geçerli olan bu durumun izlerini görmek mümkündür. Geleneksel anlayışta bu yaşam stili değişikliğinin saray ve hükümdara göre şekillenmesi, İslam edebiyatında “*halk hükümdarın dinindedir*”¹⁵ sözü ile veciz hale getirilmiştir. Bu kabule göre toplum, kudretli bir liderin yaşam stilini taklit etmektedir. Dolayısıyla hükümdar veya saray çevresinin giyinme ve kıyafet tarzı, toplumun geneli üzerinde etkili bir role sahiptir. Burada dikkat edilecek husus, saray ve hükümdar çevresinin, bu etkiyi iki türlü olarak yansımasıdır: Gönüllü veya zorlama ile.

İlkinde saray ve hükümdarın halk tarafından sevilmesi yeterli idi. Nitekim Hazar kağanı Yahudiliği benimseyince ona bağlı Hazar Türkleri de bu dine girmişlerdi.¹⁶ Benzer şekilde Satuk Buğra Han, Müslüman olunca, ona bağlı Karahanlı Türkleri de binlerce çadır halkı ile topluca ihtida etmişlerdi.¹⁷

¹⁴ R. Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1985, (İbn Havkal, *Sûreti'l-Arz*'dan naklen), 208, 219, 224-225, 244; Barthold, *Türkistan*, 100, 253.

¹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. S. Uludağ, Dergâh Yay., 17. Baskı, İstanbul 2018, 362. Hükümdarlık ile halk arasındaki ilişki biçimleri konusu İbn Haldun tarafından ele alınmış ve mezkûr ibare *Mukaddime*'de zikredilmiştir. Ancak İbn Haldun'dan önce de benzer sözler aktaran müellifler olmuştur. Mesela Türkiye Selçuklu dönemi müelliflerinden Aksarayî buna benzer bir ibareyi İbn Haldun'dan bir asır önce nakletmiştir. Bkz., Kerimüddin Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Abbâr*, Çev. M. Öztürk, TTK Yay., Ankara 2000, 229; Farsça metinde ibare Arapça olarak kaydedilmiştir (*en-nâs alâ dîni mülûkibim*). Bunun için bkz., el-Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Abbâr ve Müsâyeretü'l-Abyâr*, (Farsça metin) Neşr. O. Turan, TTK Yay., Ankara 1944, 283.

¹⁶ İslam kaynakları arasında Hazarların Yahudiliği konusunda farklı rivayetler vardır. X. yy ilk çeyreğinde ölmüş bulunan İbnü'l-Fakih'e göre Hazarların tamamı Yahudi idi. Bkz., Şeşen, *İslam Coğrafyacıları* (İbnü'l-Fakih, *Kitâbü'l-Büldân*'dan naklen), 191. Ancak ondan bir süre sonra yazan İbn Havkal (ö. 997)'a göre Hazar hükümdarı ve maiyeti Yahudi olmasına rağmen Yahudiler, Hazarlar arasındaki en küçük dini gruptu. Bkz., Şeşen, *age* (İbn Havkal, *Sûreti'l-Arz*'dan naklen), 165; Yakut el-Hamevi (ö.1229) aynı rivayeti aktarır. Bkz., Şeşen, *age*, (*Mucemü'l-Büldân*'dan naklen), 138. Bundan dolayı bazı araştırmacılar, Musevilğin, Hazar kağanı ile yakın çevresinin dini olduğunu, halkın dini olmadığını, dolayısıyla Yahudiliğin

İkinci etki biçiminde toplumun geneli üzerinde bir yaşam stili değişikliği isteniyorsa, bu zorlama ile olabilirdi. Diktatoryal yönetimlerde olduğu gibi tek tip kıyafet giyilmesi buna uygun örnektir. Modern zamanlarda bu durumu yansıtan en iyi uygulama, kılık kıyafet konusunda kanunlar çıkarılmasıdır. Bu son durum, “devrimlerin” giyinmedeki rolünü hatırlatır. Köklü bir dönüşümü ifade eden “devrim”in toplumsal yapıda fertlerin yaşam tarzlarını değiştirdiği, bunun giyinme biçimine yansıdığı müşahede edilmektedir.

Böylece kültürel devrim ile ani bir kılık kıyafet değişikliği ortaya çıkar. Mesela yakın dönem Türk kültür hayatında bu türden bir değişiklikten bahsedilebilir. Osmanlı Devleti’nin bakiyesi üzerinde kurulan Cumhuriyet idaresinde radikal bir kültür değişikliği yoluna gidilmiş, bu çerçevede kılık kıyafet devrimi yapılmıştır. Böylece XX. yüzyılda Anadolu’daki Türklerin giyinme biçimi “siyasi erk”in müdahalesi ile kökten değiştirilmiş ve halk, “hükümdarın dinini” yani yaşam ve giyinme biçimini yasal bir zorlama ile benimsenmeye itilmiştir. Kıyafet düzenlemesini isteyerek uygulayanların dışındaki kalabalık kitleler ise buna uymak zorunda bırakılmışlardı. Tarihsel perspektif Türklerin geleneksel giyinme biçiminin Cumhuriyet dönemindekiyle arasında radikal bir farklılığın olduğunu göstermektedir.

II. Tipolojinin Unsurları

1. Sarık

Türklerin Selçuklularla birlikte Ön Asya ve Küçük Asya’ya yerleşmeleri, iki asır içinde giyinmenin bir Türk tipini de çıkarmıştı. Bu tipik giyinmenin elemanları baştaki sarıktan ayaktaki çizmeye değin uzanmaktadır.

hükümet ve devlet dini olarak kaldığını iddia etmişlerdir. Bkz., V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Çağlar Yay., Ankara 2004, 61; farklı bir nüsha için bkz., V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Terc. Râgıp Hulûsi Özdem, Yayına Haz. K. Y. Koprıman, İ. Aka, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara 2019, 52; O. Karatay, *Hazarlar*, Kripto Yay., 3. Baskı, Ankara 2016, 136. Bu son kaynakta Hazar kağanının üç semavi dinin temsilcilerini tartıştığına dair meşhur hikâyeye atıf vardır. Bkz., s. 100.

¹⁷ Abdülkerim Satuk Buğra Han’ın tarihi şahsiyeti hakkındaki efsanevi rivayetler varsa da 920 yılı civarında Müslüman olduğu genellikle kabul edilir. Bunun için bkz., İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih Tercümesi*, *İslâm Tarihi*, VIII, 105; iki yüz bin çadır halkının Müslüman olduğuna dair, *age*, 460; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, (Koprıman-Aka), 58; Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, (Dağ), 67; Barthold, *Türkistan*, 273-274; M. F. Grenard, “Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih”, Terc. O. Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, 180; R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2002, 9; Ö. S. Hunkan, “Satuk Buğra Han”, *DİA*, XXXVI, 181.

Öyle ki başa sarılan sarık, Türk tipolojisinin çarpıcı nesnelere birisi olmuştur. Esasen Türklerin sarık sarmaya başlamalarının Yakın Doğu'ya gelmelerinden itibaren yaygınlaştığını savunanlar bulunmaktadır. Hatta Selçukluların sarık şeklindeki başlıkları çok tercih etmediği iddia edilmiş olsa¹⁸ da bunun aksini gösteren kayıtlar vardır. Zira sarık da Türklerde kullanılmıştır. Öyle ki Burtasların külahları üzerine sarık sardıklarını İslam coğrafyacıları söylemektedir.¹⁹

Tuğrul Bey'in 1038 yılında Nişapur'a girerken tarif edilen mezkûr kıyafeti incelendiğinde ana unsurlar olarak başında sarık, sırtında kaftan ve ayağında çizme olduğu görülür.²⁰ Bunlardan sarık, *isâbe-i tûzî* ibaresiyle zikredilmiştir.²¹ Köymen bunu "tûzî sarığı" olarak tavsif etmişse²² de doğrusu bir tür keten sarık olmalıdır. Zira "tûzî" lafzı, Tuz kentinde üretilen keten cinsi olarak açıklanmıştır.²³ Her ne kadar Beyhaki açık bir şekilde belirtmiyorsa da Tuğrul Bey'in sarığının börk üzerine sarılı olması mümkündür. Gerçi Köymen, sarığın börk üstüne sarıldığına dair Kaşgarlı'da açık bir kayıt olmadığını söylüyorsa da²⁴ Kaşgarlı sarık sarılmasından bahsemiştir.²⁵ Nitekim *Divânu Lüğâti't-Türk*'te sarık kelimesi "suvluk" adıyla geçer. Kaşgarlı bununla ilgili çekimli fiil olarak "sarlandı", "sarladı" ve "sarlar" kelimelerini kullanmıştır. Bunu "*Ol suvluk sarladı*" (O sarık sardı) veya "*Er suvluk sarlandı*" (Adam sarık sardı) ifadeleriyle örneklendirerek açıklar.²⁶

Tuğrul Bey, Bağdat'ta halife ile görüşmesi sırasında kendisine altın sırmalı sarık ile taç hediye edilmişti. Bu suretle "Tuğrul Bey'in şahsında Arapların ve Acemlerin tacı cem olunmuştu". Başındaki *tac-i hüsvreânî*, onun

¹⁸ Eravşar, agm, 388.

¹⁹ Şeşen, *İslam Coğrafyacıları* (Gerdizi, *Zeynü'l-Abbâr*'dan naklen), 83.

²⁰ Köymen, *Kuruluş Devri*, 264; Sümer, Oğuzlar, 109, 394; Atasoy, "Selçuklu Kıyafetleri", 139. Özgüdenli, *Selçuklular*, 78; Özaydın, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 60.

²¹ Beyhaki, *Târîh-i Beyhakî*, (Türkçe Terc.), 519; (Farsça metin için) Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, (*The Tarih-i Baihakî*), 691.

²² Köymen, *Kuruluş Devri*, 264.

²³ M. Muin, *Ferheng-i Fârisî*, Müessesesi-i İntişarat-ı Emir-i Kebîr, 8. Baskı, Tahran 1371, 1165.

²⁴ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 445; a.m.f., "Alp Arslan Zamanı Türk Giyim Kuşamı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1971 Malazgirt Zaferi Özel Sayısı 900. Yıl, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Ankara (1971), III, 62.

²⁵ *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 296; Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lüğâti't-Türk*, 472.

²⁶ *Divan*, (B. Atalay neşri), II,246, III, 296; Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lüğâti't-Türk*, 305, 472. (Eserin asıl nüshasında bulunan Arapça vâv harfi her iki tercümede w ile gösterilmiş; burada ise v kullanılmıştır).

halife önünde yer öpmek istemesine mani olmuştu.²⁷ I. Alâeddin Keykubâd, Türkiye Selçuklu tahtına geçtiği zaman Halife Nâsır Lidinillah tarafından Şihâbeddin Sühreverdî aracılığıyla gönderilen sarığı başına sararak fütüvvet teşkilatına girmişti.²⁸

Selçukluların başlangıcında yaygın değilse de sarık sarma usulünün zaman içinde Türklere mahsus bir hal aldığını belirtmek gerekir. Zira Memlûklü ve Osmanlılara gelindiğinde Türklerin tipolojik giyim sembollerinden birisinin sarık olduğu görülür. Bu yüzden “Türk sarığı” veya “Türkmen sarığı” deyimleri ortaya çıkmıştır. Bizans kaynaklarında geçen İstanbul’un fethi sırasında söylendiği rivayet edilen “Latin serpuşu yerine Türk sarığı görmek” sözü bu hususu teyit etmektedir.²⁹ Memlûk Devleti zamanında “Türkmen sarığı” Mısır’da yaygınlaşmış idi.³⁰ Osmanlılarda da tülbentle sarılan sarıklar kullanılmış³¹ ve bunların kullanımı zamanla mükemmelleşmişti.

2. Börk

Börkle ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler sınırlıdır. Genel tasvirler minyatürler ve çinilerden çıkarılabilir. Edebi tasvirlerin katkısı sınırlı olsa da göz ardı edilmemelidir. Esasen Selçuklulardan evvel Türklere çeşitli şekillerde başlıklar kullanılmıştı. İlk örnekler İslam öncesi devirlere aittir. Bu ilk bulgulardaki tasvirlerin, sivri külâh veya gece başlığı tipinde olduğu görülmüştür.³² Ancak zamanla *börk* tabir edilen başlık çeşidinin yaygınlaştığı görülüyor. Börk, Türk kültüründe yeri olan bir kıyafet parçasıydı. Börk, keçeden, deriden veya ipekten imal edilebilmekteydi. Mesela samur derisinden hükümdar için *börk* yapıldığı biliniyor.³³ Baştan uçmasın diye ipekten

²⁷ Bondârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe çev. K. Burslan, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1999, 11; E. Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK Yay., Ankara 2007, 239.

²⁸ Kuşkusuz fütüvvete giriş için diğer merasimler de yapılmıştır. Bkz., İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, 256; Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, 240.

²⁹ O. Turan, *Türk Cibân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Nakışlar Yay., İstanbul 1980, 381; Doukas, *Tarib*, Çev. B. Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008, 233; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, TTK Yay., Ankara 1988, 467.

³⁰ Atasoy, a.g.m., 139; Guliyeva-Meydan, “Büyük Selçuklu Dönemi Saray Giyim Kuşamı”, 181.

³¹ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., 5. Baskı, Ankara 1988, I, 126, not:2 (Kalkaşandı'den naklen).

³² Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 161-162.

³³ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 443.

“sakalduruk” denilen bir kaytanla çene altından bağlanırdı.³⁴ Bahaeddin Ögel’in tespitine göre VI. yy’da Göktürk çağına ait tasvirlerde üç dilimli börk kullanılmıştır.³⁵ Birçok Türk topluluğu börk imal edip takmış ve satışını yapmıştır. İslam coğrafyacılarından Mesudî’ye göre Burtaslar, tilki kürkünden börk imal edip Hazarlara satarlardı.³⁶ Gerdizi’ye göre aynı Burtaslar giydikleri külahların (muhtemelen börk) üzerine sarık sararlardı.³⁷ Bir başka Türk topluluğu olan Kimakların hükümdarı ise altın taçlı börk takardı.³⁸

Esasen Tuğrul Bey’in tipolojik giyimine bakıldığında, onun Nişapur’a girerken başında *sarık* olduğu halde, *börk* giydiği belirtilmemiştir. Sonraki yıllarda Arapça kaynaklarda Selçuklu dönemi şahsiyetlerinin börk giydiklerine dair bilgiler yer alır. Minyatür, çini ve duvar resimleri bunu teyit etmektedir. Arap kaynaklarında *kalansüve* olarak geçen ifade genelde *börk* olarak tercüme edilmiştir. Börkün kullanımına ilişkin tarih eserlerinde Selçuklu dönemine ait edebi tasvirlerle göz attığımızda şunları görürüz. Gazneli Devleti Sultanı Mesud (ö.1041), Selçuklu Devleti kurulmadan önce Selçuklu başbuğları olan Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler ile amcaları Musa İnanç Yabgu’ya “iki dilimli börkler” göndermişti.³⁹ Börk hediye etmenin eski bir Türk adeti olduğu anlaşılıyor.⁴⁰ Nitekim Selçuklular zamanında da bu gelenek sürdürülmüştü. Aynı Gazne Sultanı, 1040’taki Dandanakan Savaşı öncesinde komutanlarından bazılarına “iki dilimli külah” vermiştir.⁴¹ İki dilimli börk (*külâb-i dû şâkeb*) giymek, Gaznelilere mahsus bir uygulama olarak görünüyor. Hatta Gazne’de bulunmuş bir freskten hareketle dört dilimli börk (*çebâr-per*) giydikleri de ileri sürülmüştür.⁴²

³⁴ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 445; *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 530; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti’t-Türk*, 230.

³⁵ Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 147.

³⁶ Şeşen, *İslâm Coğrafyacıları* (Mesudî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâftan* naklen) 56.

³⁷ Şeşen, *İslâm Coğrafyacıları*, (Gerdizi, *Zeynü'l-Abbâr*’dan naklen) 83.

³⁸ Şeşen, *İslâm Coğrafyacıları*, (İdrisi, *Nüzbetü'l-Müşâk*’tan naklen) 107.

³⁹ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 445; a.mlf., *Kuruluş Devri*, 226; a.mlf., agm, 61; Ebu'l-Fazl Muhammed Beyhaki, *Tarîb-i Mesudî (Tarîb-i Beyhakî)*, (Farsça metin) Neşr: S. Nefisi, Tahran 1319, 598; Beyhakî, *Târîb-i Beyhakî*, (Türkçe Terc), 457. Bu çeviride “iki sorguçlu külah” şeklinde geçer. Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, 238.

⁴⁰ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 445.

⁴¹ Beyhakî, *Târîb-i Beyhakî*, (Türkçe Terc), 570; Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 445; C. E. Bosworth, “Hâdjib” *EF*, III, 47; 537-560.)

⁴² Alessio Bombaci, “Gazne’deki Kazılara Giriş, Afganistan’daki İtalyan Arkeoloji Heyeti Hakkında Muhtasar Rapor”, Çev: Doğan Türker, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*,

Sultan Tuğrul Bey, Bağdad'da Halifenin adamları tarafından ordugâhında ziyaret edildiğinde, üzerinde siyah bir kaftan ve başında *samurdan bir börk* (kalansüve) vardı (1056).⁴³ Ertesi yıla ait tatsız bir kayıta Oğuzların börk giydiğini, bunun diğer başlıklardan farklı olduğunu görüyoruz. Nitekim Sıbt ibnül-Cevzi'nin rivayetine göre Tuğrul Bey, 449/1057 yılında Arslan el-Besasiri'yi takip etmek üzere Irak'ın kuzeyindeki Sincar'a geldiğinde, Sincarlılar daha önce öldürdükleri Oğuz askerlerinin kesik başlarını mızrakların uçlarına takarak kale surlarından sallamışlardı. Bu kesik başların üzerinde börkleri hala duruyordu.⁴⁴ Oğuzların kendilerine has uzun börkler giydiği kaydediliyor. Alp Arslan'ın da böyle uzun börk taktığı rivayet edilir.⁴⁵ Kaşgarlı Mahmud'a göre bu uzun börklere *sukarlaç/sokarlaç börk* deniyordu.⁴⁶ Bazı metinlerde Selçuklu börklerinin ön tarafının yukarı kalkık ve etrafına kürk geçirilmiş olduğu belirtilir.⁴⁷ Türkiye Selçuklularında üç veya daha fazla dilimli börkler, taç olarak kullanılmıştır.⁴⁸ I. İzzeddin Keykâvus'un üç dilimli börk giydiği biliniyor.⁴⁹

Selçuklu çağının seçkin alimi Kaşgarlı Mahmud *Divân*'ında börkten söz etmiştir. O, börkü başa giyilen şey olarak açıklamış ve börkle ilgili atasözleri rivayet etmiştir: “*Taz keligi börkeçigé*” (Kelin geleceği yer, börkçü dükkanıdır);⁵⁰ “*Tatsız Türk bolmas, başsız börk bolmas*” (Acemsiz Türk, başsız börk olmaz).⁵¹

İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü Yay., Berksoy Matbaası, (İstanbul, 1963), I, 549.

⁴³ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 443; Ali Sevim, “Mir'ätü'z-Zamân Fi Târihi'l-Âyân (Kayıp Uyünü't-Tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler) Sıbt İbnü'l-Cevzi”, *Belgeler, Türk Tarib Belgeleri Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı:18, 47; Sevim, *Mir'ätü'z-Zamân Fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, 41; Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, 238.

⁴⁴ Sıbt, *Mir'ätü'z-Zamân* (A. Sevim neşri), 22; Sevim, “Mir'ätü'z-Zamân (Kayıp Uyünü't-Tevârih'ten Naklen)”, *Belgeler*, 46; a.mlf., *Mir'ätü'z-Zamân Fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, 40.

⁴⁵ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 445; a.mlf., agm, 61; Râvendî, *Râbatü's-Sudûr ve Âyeti's-Sürûr (Gönüllerin Rabatı ve Sevinç Alâmeti)*, Türkçe çev. A. Ateş, TTK Yay., Ankara 1957, I, 115.

⁴⁶ Telaffuz farklılığı tercümelere aittir. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 493; Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti't-Türk*, 217; Emel Esin, “Börk”, *DİA*, VI, 327.

⁴⁷ Atasoy, agm, 113, 116, 120, 134.

⁴⁸ Eravşar, agm,388.

⁴⁹ S. Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK Yay., Ankara 1997, 87.

⁵⁰ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 444; *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 26, II, 41, 52; Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti't-Türk*, 9, 245, 247.

⁵¹ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 445; *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 349-350, II, 281; Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti't-Türk*, 151, 317.

Selçuklular zamanında farklı renklerde börkler giyilmiştir. Börkün rengi zamanla onu giyen topluluğun adı olmuştur. Mesela siyah börk veya külâh giyen Türk toplulukları “Karapapak” veya “Karakalpak” adlarıyla anılırken, Kıpçakların bir grubu siyah börk giydiği için “Karabörklü” adını almıştı. Buharalı dinî bir zümre ise yeşil başlık giydiği için “Yeşilbaş” adıyla tanınmıştı.⁵² Çiğillerin de yaygın olarak *kaymaç börk* dedikleri, tiftikten imal ettikleri beyaz bir börk giydikleri kaydedilmektedir.⁵³ Türkiye Selçuklularında *ak ve kızıl börkler* giyilmiştir. Yazıcızâde Ali'nin kaydına göre Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın sarayında konuklara sunulan içecekleri “*altın üsküflü, ak ve kızıl börklü gül yüzlü sakiler*” dağıtıyordu.⁵⁴ Aynı kaynakta, 1277 yılındaki Karamanoğlu ayaklanmasına katılan Türkmenler *kızıl börklü Türkmenler* olarak anılmıştır.⁵⁵ Bu isimlendirme muhtemelen külâhlarının renginden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla kırmızı veya kızıl börklerin XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da yaygın olduğu anlaşılıyor.⁵⁶ Ancak kırmızı veya kızıl börk zamanla konar-göçer Türkmen kitleleri arasında yaygınlaşmış ve bunlara ait farklı inanç mensubiyetinden ötürü “kızılbaş” olarak adlandırılmıştır.⁵⁷ Öte yandan Selçuklular ve Beylikler devrinde “ak börk” de yaygın olarak kullanılmıştır. Yukarıda I. Alâeddin Keykubad'ın sarayındaki görevlilerin dışında XIII. yy ikinci yarısında Denizli uç gazisi Mehmed Bey *ak börk* giyiyordu. Hatta o bir rivayete göre *ak börk* giymeyi gelenek haline getirmişti.⁵⁸

⁵² İlyas Üzüm, “Kızılbaş”, *DİA*, XXV, 546.

⁵³ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 445; a.mlf., agm, 61; *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 175; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti't-Türk*, 421.

⁵⁴ Yazıcızâde Ali'nin eserinin transkripsiyonunda “üsküflü” kelimesi hatalı olarak “üskünlü” okunmuştur. Bkz, Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Haz. A. Bakır, Çamlıca Yay., İstanbul 2009, 343. Oysa yazma nüshada “üsküflü” okunacak biçimdedir. Krş., Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, TTK Yay., Ankara 2014, 161b; M. Zeki Oral, “Selçukilerde Giyim Eşyası”, *Türk Etnografya Dergisi*, (Ankara 1963), V, 18.

⁵⁵ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 827, 829.

⁵⁶ Sümer, *Oğuzlar*, 393.

⁵⁷ “Kızılbaş” tabirinin XV. yy'dan itibaren yaygınlaştığına dair bkz., Üzüm, “Kızılbaş”, *DİA*, XXV, 546-547.

⁵⁸ Ahmed el-Eflâkî, *Menâkıbü'l-Arifîn*, (Farsça metin) Neşr: T. Yazıcı, TTK Yay., İkinci Baskı, Ankara 1976, I, 485; *Menâkıbü'l-Arifîn* mütercimi Tahsin Yazıcı, bunun 1277'deki Cimri hadisesine karışan Karamanoğlu Mehmed Bey olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menâkibeleri*, Çev. T. Yazıcı, Kabalıcı Yay., İstanbul 2006, 386, not kısmı. T. Yazıcı'nın bu görüşünün doğru olması mümkün görünmüyor. Zira Karaman Türkmenlerinin börkleri kırmızı idi. Oysa bu Mehmed Bey, “beyaz börk” giymiş ve giydirmiştir. Bu yüzden Atasoy ve Sümer, bu uç beyini Denizli uç beyi Mehmed Bey olarak kabul ediyorlar. Bkz., Atasoy, agm, 137; F. Sümer, *Oğuzlar*, 394; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Abbâr*, Çev. M. Öztürk, TTK Yay.,

Beylikler döneminde Ahilerin başlıkları da dikkat çeken bir husustur. Bunların külahlarının keçeden olduğu anlaşılıyor. Ahi külahının beyaz olduğuna dair kayıtlar vardır. Bunu en iyi seyyah İbn Batuta açıklamıştır. O, Antalya'yı ziyareti sırasında Ahilerin misafiri olmuş ve giyimleri hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Ahiler, yünden (*sof*) bir börk (*kalansüve*) giyiyor, bunun üzerine sarık sarıyorlardı. Bu uzunca bir külah olup bir arşın (*zirâ*) uzunluğunda, iki parmak enindeydi. Bu külah, ince ve şeffaf ipekten *zerdubani* denilen bir takye üzerine giyiliyordu. Seyyah İbn Batuta, yemek sırasında börkün çıkarıldığını, altındaki takyenin bu suretle görüldüğünü kaydetmiştir.⁵⁹ Seyyah, esasen Ahi börkünün rengini açıkça söylemez ancak metinde *kalansüve* olarak zikrettiği bu başlığın *softan* yapılmış olduğunu kaydeder. Buradan hareketle koyun yünü demek olan sofun beyaz rengi külahın da rengine işaret etmektedir. Zaten aşağıda görüleceği üzere Osmanlıların kuruluş aşamasındaki teşkilatlanma sırasında rolleri olan⁶⁰ ahilerin kıyafetlerinden de esinlenirken külahlarının renginden bahsedilmektedir.

Böylece börk, Osmanlılar döneminde de kullanılmıştır. Osman Gazi'nin börkü kırmızı kadife veya çuhadandı. Üzerinde destar denen bir sarık yer alıyordu. Tatar usulüyle sarık sarılan bu börke "Horasanî" adı verilmiştir.⁶¹ Börk zamanla Yeniçerilerin başlığı olmuştur. Yeniçeri birlikleri

Ankara 2000, 50, 53; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, 533-534; N. Kaymaz, *Pervâne Muînüddîn Süleyman*, AÜ, DTCF Yay., No.202, Ankara 1970, 95, Not:6. Denizli uç beyi Mehmed Bey'in Moğollara karşı bağımsızlık mücadelesi hakkında bkz., Kaymaz, *Pervâne*, 93-95; M. Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Birleşik Yay., Ankara 2010, 103-104; H. İ. Gök, "Uç Beylerinin İlhanlılara Karşı Bağımsızlık Mücadelesi", *1243 Kösedâğ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üni. Yay., Ed. Abdullah Kaya, Sivas 2018, 341.

⁵⁹ İbn Batuta *Seyahatnamesi Seçmeler*, Haz. İ. Parmaksızoğlu, MEB Yay., İstanbul 1989, 9-10; İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, Sad: Mümin Çevik, Yeni Şafak Yay., (Üçdal Neşriyat tıpkıbasımı), İstanbul (t.y.), 204-205; *Rıbletu İbn Battûta (Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr)*, (Safer 757/Şubat-Mart 1356 tarihli Arapça yazma nüshasının Darü's-Şark Arabî Yayınevi tarafından Beyrut'ta neşredilen matbu versiyonu, t.y.), 219-220; İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, Çev. A. S. Aykut, Yapı Kredi Yay., 2000, 403; W. Björkman, "Kalensüve", *LA*, 130; N. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Abilik*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1997, 95.

⁶⁰ M. F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Yayına haz. O. Köprülü, Akçağ Yay., 4. Baskı, Ankara 2006, 113; M. Ali Hacıgökmen, "Ahilerin Genel Görünüşleri Üzerine Bir Çalışma", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 67 (Ekim 2013), 109.

⁶¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1983, I, 244. Esin, "Börk", *DİA*, VI, 328.

tesis edildiğinde börklerinin beyaz olması kararlaştırılmıştı.⁶² Bu yüzden Yeniçeriler, Ahilerin giydiği beyaz keçeden börkler giymişlerdir.⁶³

Esasen Selçuklular zamanından itibaren baş giysisine *börk* yanı sıra *külah*, *serpuş*, *üsküf*, *takye*, *bağaltak*, *bağtak*, *kavuk*, *kalpak* vb. denmiştir.⁶⁴ Bunlardan *bağaltak*, Türkiye Selçukluları zamanında kullanılan bir külahtı.⁶⁵ *Bağtak* hakkında ise en önemli bilgiyi XIV. yüzyıl seyyahı İbn Batuta vermektedir. İbn Batuta, Kırım'da Altın Orda ülkesini ziyaret ettiğinde hükümdar eşlerinin ve zengin kadınların üzerinde tavus tüyü bulunan ve mücevherle süslü *bağtak* denen bir taç taktıklarını bizzat görmüştür.⁶⁶ Öte yandan Cengiz Han zamanında kadınların “bogtag” denen bir başlık giydikleri de belirtilir.⁶⁷

3. Kaftan

Selçuklulardan itibaren yaygın olarak kullanılan *kaftan* uzun bir üst elbisesiydi. Metinlerde *cübbe*, *fereciye* ve teşrifat giysisi olarak geçen *hil'at* de

⁶² Oral, agm, 18; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, 511. Esasen Yeniçerilerin ak börk giyme meselesi, ilk Osmanlı müelliflerinde şöyle anlatılır: “Alâaddin Paşa, kardeşi Orhan Gazî'ye: ‘... Bir gün ordun çoğalacak. Sen de askerine başka askerlerde olmayan bir nişan koy.’ Orhan Gazî de: ‘Sen ne iş işlersen ben de onu kabul ederim’ dedi. O da: ‘Etraftaki beylerin börkünü kızıldı. Seninki ak olsun’ dedi. Bilecik’te ak başlık yaptılar. Orhan Gazî giydiği gibi ona bağlı olanlar da giydiler...’ (kısaltılarak). Bkz., Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Haz. K. Yavuz-M.A.Y. Saraç, Gökkuşbu Yay., 2. Baskı, İstanbul 2010, 83. Neşri ve Oruç Bey tarihlerinde benzer rivayet ufak farklarla anlatılır. Buna göre Orhan Gazi, kardeşiyle bu hususu karara bağladıktan sonra Hacı Bektaş Veli’den “ak börk” giyme müsaadesi almıştır. Bkz. Oruç Bey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) Uç Beyliğinden dünya Devletine*, Sad: N. Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2009, 21; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cibân-Nüma, Neşri Tarihi*, I. Cilt, Yay. Haz. F. R. Unat-M. A. Köymen, TTK Yay., Ankara 2014, 154-155. Ancak Uzunçarşılı, Yeniçeri Ocağı’nın I. Murat zamanında kurulduğunu belirterek bu müelliflerin *Yeniçeri ocağı* ile *yaya askerini* karıştırdığını söylüyor. Ona göre Orhan Gazi zamanında kurulan Yeniçeri Ocağı olmayıp *yaya ve müselle* askeridir. Bkz. *Osmanlı Tarihi*, I, 127-128, not:1; Esin, “Börk”, *DİA*, VI, 328.

⁶³ Pakalın, *Tarih Deyimleri*, I, 243. İ. H. Uzunçarşılı bu börke “Yeniçeri keçesi” dendiğini belirtmektedir. Bkz., *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1984, I, 263.

⁶⁴ Oral, agm, 18. Esin, “Börk”, *DİA*, VI, 328.

⁶⁵ Oral, *bağaltak* tabirinin Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinde geçtiğini kaydediyor. Bkz., agm, 19.

⁶⁶ İbn Batuta, Altın Orda hükümdarı Sultan Muhammed Özbek Han’ın (1313-1340) zamanında Kırım’a ve Türk ülkelerine seyahat etmiştir. Bkz., Oral, agm, 19; *İbn Batuta Seyahatnamesi Seçmeler*, 83; İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, 246, 249; İbn Batuta, *Rihletu İbn Batuta*, 254, 258; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, 472, 476. Bu Türkçe tercümede kelime “buğtâk” olarak geçer.

⁶⁷ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, 210.

kaftan anlamında kullanılmıştır. Arapçada *kaḥā* olarak karşımıza çıkan kaftan⁶⁸ Bahaeddin Ögel'in tespitiyle, İslam öncesi devirlerde Türklerde kullanılmış görünüyor. Nitekim Orta Asya menşeli arkeolojik kazılarda bilhassa Pazırık bölgesindeki kurganlarda kaftan tarzında uzun elbiseler ortaya çıkarılmıştır.⁶⁹ Bu da kaftanın eski bir Türk kıyafeti olduğunu göstermektedir.

Tuğrul Bey 1038'de Nişapur'a girdiği zaman sırtında bir kaftan vardı. Bazı araştırmacılar bunun ipekten olduğunu iddia ederler.⁷⁰ Bu tartışmalı bir husus olarak değerlendirilebilir zira Beyhakî'nin konuyla ilgili Farsça ibaresi "*kaḥā-yı mulhem*" şeklindedir. Burada geçen "*kaḥā*" kelimesi müttetekün aleyh kaftan manasındadır. "*Mulhem*" tabiri ise çoğu araştırmacı tarafından ipek olarak kabul edilmiştir. Halbuki *Tarih-i Beyhakî*'nin Türkçe tercümesinde *kaḥā-yı mulhem* ifadesi, ipek lafzına atıf yapmaksızın "*kalin bir esvap*" olarak çevrilmiştir.⁷¹ Öte yandan dinî prensiplere riayet eden Tuğrul Bey'in, fıkhen erkeklerin giymesi yasaklanan ipek elbise giymesi tuhaf karşılanacağından, kaftanının dokuma kumaştan yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte sonraki bazı kayıtlarda Tuğrul Bey'in zaman zaman ipekli cübbe giydiği kaydedilir. Fakat bu da halife tarafından gönderilen bir hediye olan fereciye (cübbe) olması durumunda geçerlidir. Bu arada bazı kayıtlarda öteki sultanlardan Melikşah'ın ipekli giydiğine dair iddialar da dikkat çekicidir.⁷²

4. Kürk

Selçuklu Türklerinde kıyafetlerden biri de kaftan kadar yaygın olan, kış mevsiminde ve soğuk yerlerde giyilen *kürk*lerdir. Kürk imalatı Türkler arasında Selçuklu devrinden önce başlamıştır. Orta Asya'daki Türk beldelerinde kürk imal edildiğini ve bunların güney ülkelerine satıldığını İslam coğrafyacıları söylüyor. Türklerin giydiği kürkler, görünüşe göre başlıca kuzu olmak üzere samur, bozkır tilkisi, sincap, ada tavşanı gibi muhtelif hayvan derilerinden yapılıyordu. Ancak *içmek* adı verilen⁷³ kuzu derisinden yapılmış olan kürkleri herkesin giyemediği anlaşılmaktadır.⁷⁴ Vezir Amidülmülk

⁶⁸ Pakalın, *Tarih Deyimleri*, II, 134; Atasoy, agm, 149.

⁶⁹ Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 65.

⁷⁰ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 449; a.mlf., *Kuruluş Devri*, 264.

⁷¹ Mulhem, dokunmuş kumaş; ipekli kumaş anlamlarına gelmektedir. Mulhem veya mulham'ın, ipekli ve pamuklu dokuma olduğuna dair bkz., Eravşar, agm, 380; Krş., Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (*The Tarih-i Baihaki*), (Farsça metin, Kalküta neşri), 691; Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, (Türkçe Terc), 519.

⁷² Bkz. aştğ.

⁷³ *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 102; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Luğâti't-Türk*, 50.

⁷⁴ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 443.

Kündüri'nin (ö.1064) samur kürkü vardı ve idam edileceği sırada onu kendisini idam edecek olan cellada vermişti.⁷⁵

Sözlüğünde *kürk* kelimesini kullanan Kaşgarlı Mahmud⁷⁶ buna dair birçok kelime kaydetmiştir. Ona göre samurdan yapılan kürke *çük* deniyordu.⁷⁷ Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi, samur ve sincap derilerinin tüylü kısımlarının elbisenin iç yüzüne dikilmesi olmalıdır.⁷⁸ Nitekim Kaşgarlı, bunu çekimli fiil olarak kullanırken *çükledi* şeklinde yazar: “*Ol tonuğ çükledi= O, elbiseye iç geçirdi, samur sansar benzeri kürklerle içini kaplattı*” demektedir.⁷⁹ Bu arada yağmurlu zamanlarda kaftan ve kürk üzerine *yalma*,⁸⁰ *yaku*,⁸¹ *kedük*,⁸² *yaptaç*⁸³ denilen çeşitli yağmurluklar giyildiği görülüyor. Atasözünde geçen *kedük*, keçe ve kepenek olarak kabul edilmiştir: “*Keçe/kepenek (kedük) ne kadar yıpranmış olsa da yağmurda işe yarar*”.⁸⁴ “*Kepe neği (kedüklük) olan kimse ıslanmaz; neyzeki*⁸⁵ *gemi olan at buysuzlanmaz*”.⁸⁶

⁷⁵ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 171, 443; Sevim, *Mir'atü'z-Zamân Fi Târîbi'l-Âyân'da Selçuklular*, 147.

⁷⁶ *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 363; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 152.

⁷⁷ *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 69; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 32.

⁷⁸ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 442.

⁷⁹ *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 305; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 134.

⁸⁰ *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 34-35; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 363; Mahmud b. El-Hüseyin b. Muhammed el-Kaşğari, *Kitâbu Dîvâni Lüğâti't-Türk*, (Ali Emiri Nüshası) Matbaa-i Amire, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1335, III, 26. Kaşgarlı, bu kelimenin aslen Türkçe olduğunu belirtir ve sonradan Farsça ve Arapça'ya geçtiğini kaydeder. Farsça'ya “yelmeh”, Arapça'ya “yalmak” olarak geçmiştir. Arapça'da *el-yalmak*, kaftan demektir. *Divan*'da *yalma* kelimesinin anlamına *el-yalmak* yani kaftan denmiş; ancak izah kısmında yağmurluk manasına geldiği belirtilmiştir.

⁸¹ *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 25, 226; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 358, 446; Mahmud el-Kaşğari, *Kitâbu Dîvâni Lüğâti't-Türk*, (Ali Emiri Nüshası), III, 18.

⁸² *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 390, III, 38-39; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 168, 365.

⁸³ *Yaptaç*, küçük kepenek veya keçe (Arapça *libâde sağıra*) olarak açıklanmıştır. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 38; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 365; Mahmud el-Kaşğari, *Kitâbu Dîvâni Lüğâti't-Türk*, (Ali Emiri Nüshası), III, 29.

⁸⁴ *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 38-39; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 365; Mahmud el-Kaşğari, *Kitâbu Dîvâni Lüğâti't-Türk*, (Ali Emiri Nüshası), III, 29.

⁸⁵ *Neyzek*, bir tür kısa mızrak demiridir. Bkz., M. Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat*, Bahar Yay., İstanbul 1984, 1504. *Divan*'ın Ercilasun-Akkoyunlu tarafından yapılan tercümesinde (s.459) “mızraksı demir” olarak belirtilmiştir. Ayrıca mütercimler, eserin yazma nüshasında bununla ilgili not bulunduğunu belirtmişler ancak herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Böyle bir notlandırma, Ali Emiri'nin matbu nüshasında yoktur.

5. İpekliler

Selçuklular zamanında ipeklilerin giyilmesi meselesi tartışmalı konulardan biridir. Ancak ipek Selçuklulardan önce de Türkler arasında kullanılmıştır. Nitekim Göktürk devrine ait elbiseler içinde ipekli örnekler tespit edilmiştir.⁸⁷ İpeğin Türkler arasında önemli bir yeri olduğu anlaşılıyor. Kaşgarlı Mahmud'a göre Türkler ipeğe “turku”, “zünküm”, “şalaşu”, “barçın” demekteydi.⁸⁸ İpeğin önemli bir kısmı Çin'den gelse de Türk beldelerinde de üretimi yapılmaktaydı. Oğuzların oturduğu Cend civarında Seyhun Irmağı'nın kollarından biri üzerinde bulunan Barçınlıgkent'ten söz edilir.⁸⁹ Bu ismi muhtemelen burada ipek üretimi yapıldığı için almıştır. İpeğin Türk kültüründeki yerine işaret eden Kaşgarlı'nın aktardığı atasözünde “*Barçın yamağı barçınka, kars yamağı karska*” deniyor, yani “ipeğin yaması ipekle, yünün yaması yünle uygun olur” denmiştir.⁹⁰

Öte yandan Tuğrul Bey, Irak'a geldiği dönemde ipekten imal edilmiş bazı teşrifat kıyafetleri giymişti. Nitekim Ocak 1057'de (Şevval 448 sonu) Bağdad'da halife ile görüşürken kendisine altın işlemeli cübbe (*fereciye*) hediye edilmişti. Bu cübbenin halis ipekten yapıldığı söylenir.⁹¹ Sultan Alp Arslan, kendisine ait altın işlemeli bir börk ile ipek işlemeli bir kaftanı Sürhab adındaki hâcibine hediye etmişti.⁹² Selçukluların Bağdad nâzırı, Rum

⁸⁶ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 446; *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 256; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 459; Mahmud el-Kaşgarî, *Kitâbu Divâni Lüğâti't-Türk*, (Ali Emiri Nüshası), III, 196.

⁸⁷ Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 160.

⁸⁸ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 441; *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 427, 446, 485; Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 185, 193, 211. Kaşgarlı Mahmud, ipek kumaş anlamında barçın kelimesini sıkça kullanır. Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 154. Ayrıca Dizin bölümüne müracaat, 574. İpek kumaşlara verilen başka isimler ve kullanıldığı yerler hakkında da *Divan*'da kayıtlar vardır.

⁸⁹ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, TTK Yay., Ankara 1990, 194. Anadolu'da Barçın, Barçınlı adında yerler vardır. İbn Bibi, Cimri hadisesinde Barçınlu'dan bahsetmiştir. O. Turan bu ismin Oğuzlara ait Barçınlıgkent'ten mülhem olarak verildiğini söyler. Bkz., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 585.

⁹⁰ Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 360. Kars, yünden yapılmış kumaş demektir. Bkz. age, 150.

⁹¹ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 443; Sevim, “Mir'âtü'z-Zamân (Kayıp Uyünü't-Tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)”, *Belgeler*, 47; Sevim, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, 41.

⁹² Vezir Amidülmülk, o sırada görevdeydi. Bu hediyeye şahit olunca sultana “*Emrin yaptığından sual olunmayan Bâri-yi Sübbanehbî'nun emridir. Ancak Sürhâb kim oluyor ki kendisine sultan börkünü ve kaftanı veriyorsun?*” diye itiraz etmişti. Bu söz, onun gözden düşmesine yol açan

ipeğinden gömlek (*kamis rûmî*) giyiyordu.⁹³ Selçuklu döneminde ipek elbise giyilmesine dair dikkat çekici kaydı Bağdatlı İbnü'l-Cevzî aktarmaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-Muntaẓam* adlı eserinde geçen rivayette, Selçuklu sultanı Melikşah ile veziri Nizamülmülk'ün ipek elbise giydikleri iddia edilmiştir. Bu iddianın temelinde Selçuklu devlet erkanının ipekli elbise giymesine karşı dindar çevrelerin tepki göstermesi yatar. Ulema grubu arasında bu duruma itiraz eden önemli simalar ortaya çıkmıştır. Mesela Bağdad'da 1085'te baş kadı (*kâdî el-kudât*) olan İbn Bekran el-Hamevî eş-Şâmî (ö. 1095) ile sonraki baş kadı Ali b. Muhammed ed-Dâmgânî (ö. 1120), ipek elbise giyilmesine şiddetle karşı çıkmışlardı.⁹⁴ İbn Bekran, 'ipek elbise giyenin şahitliğini kabul etmeyeceğini' duyurmuştu. Ancak ona Sultan Melikşah ile Vezir Nizamülmülk'ün de ipekli giydikleri söylendi. Bu şaşkıncı iddia karşısında baş kadı 'onların da şahitliğini kabul etmeyeceğini' söyleyerek itirazlarını sürdürmüştür. Ali ed-Dâmgânî ipek elbise yanında altın takmanın da karşısında idi. Fakat bu tepkiler, Köymen'e göre Selçuklu devlet adamlarının ipekli elbise giymelerine mani olmamıştır.⁹⁵

6. Çizme

Çizme, Türklerin milli bir giysisi olarak kabul edilmiştir.⁹⁶ Öyle ki çizme, Ögel'in görüşüne göre İslam uluslarının yaşam kültürüne Türklerle beraber girmiştir.⁹⁷ Ayağa giyilen çizme, Türklerde deri veya keçeden yapılırdı.⁹⁸ Hunlarda keçeden, Göktürklerde keçe ve deriden yapılmış çizmeler bulunmuştur.⁹⁹

hususlardandır. Bkz., Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 165; Sevim, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîbi'l-Âyân'da Selçuklular*, 143; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîbi'l-Âyân*, (1056-1086 Yılları Arası Selçuklu Tarihine Ait Hadiseler, Arapça metin), Neşr: Ali Sevim, Ankara Ü. DTCF Yay., No. 178, Ankara 1968, 125.

⁹³ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 441, 443; Garsunnime, *Hefevâtü'n-nâdire*, nşr, el-Ester, Şam 1967, 295.

⁹⁴ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 443; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîbi'l-Mülük ve'l-Ümem*, Haydarabad, 1359, IX, 96.

⁹⁵ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 443; George Makdisi, *İbn 'Aqîl Et La Résurgence De L'Islam Traditionnaliste Au XIe Siècle (Ve siècle de l'Hégire)*, Institut Francais De Damas, Damas 1963, 417-418, 477; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, IX, 96.

⁹⁶ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 449.

⁹⁷ Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 205 (2024 baskısı, 208); Atasoy, agm, 144.

⁹⁸ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 449.

⁹⁹ Ögel, *İslâmiyetten Önce*, 65, 205 (2024 baskısı, 65, 208); Atasoy, agm, 144.

Tuğrul Bey, 1038'de Nişapur'a girerken ayağında çizme vardı. Onun kıyafet tasvirini yapan Beyhakî bunu *mûze-i nemedîn* ifadesiyle kaydetmiştir.¹⁰⁰ Bu ifade Tuğrul Bey'in çizmesinin keçeden olduğunu göstermektedir. Araştırma eserlerine de bu şekilde yansımıştır.¹⁰¹ Beyhakî, Tuğrul Bey'in Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında Gaznelilerle mücadele ederken çizmesini günlerce ayağından çıkarmadığını da kaydetmiştir.¹⁰² Çizme, kaynaklarda *edik* adıyla karşımıza çıkmaktadır.¹⁰³ Bu şekliyle hem Selçuklularda hem de Osmanlılarda kullanılmıştır. Türkiye Selçuklu hükümdarlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev¹⁰⁴ şehit düştüğünde ayağında çizmeler vardı. Yine I. İzzeddin Keykâvus¹⁰⁵ ile II. İzzeddin Keykâvus'un¹⁰⁶ da sultani çizme giydikleri kaydedilmiştir. Bu arada Selçuklu sultanlarının çizmesinin kırmızı renkte olduğu anlaşılmaktadır. Kırmızı çizme geleneği, Türklerde Orta Asya hükümdarlık anlayışından gelmiş olmalıdır.¹⁰⁷ 1277'deki

¹⁰⁰ Beyhakî, *Târîb-i Beyhakî*, (Türkçe Terc.), 519; Ebu'l-Fazl Beyhakî, *Tarîb-i Beyhakî*, (*The Tarîb-i Baibakî*), (Farsça metin, Kalküta neşri), 691.

¹⁰¹ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 449; a.m.f., *Kuruluş Devri*, 264, 276; Sümer, *Oğuzlar*, 109; Merçil, *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, 233; Özgüdenli, *Selçuklular*, 78; Özaydın, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 60

¹⁰² Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 449; a.m.f., *Kuruluş Devri*, 320; Beyhakî, *Târîb-i Beyhakî*, (Türkçe Terc), 573; Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 233.

¹⁰³ *Edik*, *etik*, *etük* şeklinde *Divânü Lüğâti't-Türk*'te geçer. Kelime eserin Türkçe tercümesinde çizme, ayakkabı, potin olarak çevrilmiştir. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 68, 218, 294, 395, III, 97, 242, 348, 426; 430; Kâşgarlı Mahmud, *Divân*, 32, 105, 129, 170, 331, 387, 452, 468, 524, 525.

¹⁰⁴ *Tarîb-i Âl-i Selçuk* (*Anonim Selçukname*), 40; Oral, agm, 14-15; Tuncer Baykara, I. *Gıyaseddin Keybusrev (1164-1211) Gazî-Şehit*, TTK Yay., Ankara 1997, 43; Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 233. Ayrıca I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in İstanbul'a gittiği sırada başında sarık, ayağında kırmızı renkte sultanlık çizmeleri olduğuna dair bkz., S. Kaya, I. *Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarîbi (1192-1211)*, TTK Yay., Ankara 2006, 167 (Sarıkla ilgili not Bizans kaynağı Niketas Khoniates'ten naklen; İstanbul'da iken kırmızı çizmeyle ilgili not Salim Koca'dan naklidir. Bu arada Selim Kaya'nın ileri sürdüğü gibi *Anonim Selçukname*'de I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in öldüğünde ayağındaki çizmenin renginin kırmızı olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bkz., *Tarîb-i Âl-i Selçuk* (*Anonim Selçukname*), 40).

¹⁰⁵ I. İzzeddin Keykâvus, Selçuki Hatun ile evliliği sırasında ayağındaki sultanlık çizmelerini hizmetçilerine çıkarttırmıştı. Bkz., Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 233; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâyye* (Türkçe Terc.), 206.

¹⁰⁶ II. İzzeddin Keykâvus Bizans'a sığındığında ayağında kırmızı çizme vardı. Bkz., Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 233; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 515.

¹⁰⁷ Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 234.

Karamanoğlu isyanında Konya'yı istila eden Türkmenlerin başındaki Cimri, ayağında “sultanlara has kırmızı (kızıl) edik” ile yakalanmıştı.¹⁰⁸

Çizme dışında Selçuklularla birlikte yaygınlık kazanan Türklere mahsus bir ayakkabı ise çarık idi. Esasen çarığın İslam öncesi devirde Hunlar tarafından kullanıldığına dair bulgular var.¹⁰⁹ Kâşgarlı Mahmud'un *Divânü Lüğâti't-Türk* adlı eserinde çaruk¹¹⁰ tan bahsedilmektedir. Kâşgarlı Mahmud kelimenin fiil haline örnekler vermiştir. Mesela çarukladı,¹¹¹ çaruklandı¹¹² kelimelerini kullanır. Bu arada çarıkla ilgili atasözlerini de aktarmıştır.¹¹³ Çarığa *izlik* de denmektedir. “Türk çarığı” denen *izlik*, Kâşgarlı Mahmud'un ifadesine göre kesilen hayvanların derisinden yapılıyordu.¹¹⁴ Köymen, çarık giyinmenin, Türklere has bir ayrıcalık olduğu fikrindedir.¹¹⁵ Zira o, Kâşgarlı Mahmud'un, herkesin çarık giyemediğinden bahsettiğini, bu yüzden çarık giyinmenin bir imtiyaz olduğunu ileri sürmüştür. Oysa çarık, görünüşe göre kolay imal edilen, Türkmenlerin en sık giydiği, deriden yapılmakla birlikte çabuk yıpranan bir ayakkabıydı. Fakat yönetici çevrelerin ve seçkin zümrenin tercih etmediği bir giyim malzemesiydi. Bu yüzden çarık giymek hükümet çevrelerinde küçümsenmiştir. Bu durum özellikle Türkiye Selçuklularında görülür. Nitekim 1277'deki Cimri hadisesi sırasında Türkmenler, Selçuklu saray çevresine mensup müellifler tarafından “ayağı çarıklı Türkmenler”

¹⁰⁸ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâyye* (Türkçe Terc.), 664; Yazıcızâde Ali, *Tevarih-i Âl-i Selçuk*, 845-846; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme* (Yazma nüsha Tıpkıbasım) Haz. A. Bakır, TTK Yay., Ankara 2014, 410b; Münecimbaşı, *Câmiü'd-Düvel (Selçuklular Tarihi II)*, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, 121 (Arapça metin, 107); Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 586; Merçil, *Hükümdarlık Alâmetleri*, 234; H. İbrahim Gök, “Cimri Hadisesinde Sahip Ata Oğullarının Rolü”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu, Sahip Atağulları ve Turgutoğulları Beylikleri*, 1-3 Aralık 2017, Afyonkarahisar, Ed. M. Şeker vd., Necmeddin Erbakan Üni. Yay., Konya 2018, 139.

¹⁰⁹ Talas yöresindeki Hunlara ait kurganlarda erkek ve kadınların ayaklarında çarık bulunmuştur. Bkz., Ögel, *İslamiyetten Önce*, 93.

¹¹⁰ *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 381; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, 164.

¹¹¹ Çarukladı: “Ayağına Türk çarığı giydi” demektir. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), III, 337; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, 311; Atasoy, agm, 144.

¹¹² Çaruklandı: “Çarık sahibi oldu” demektir. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), II, 266; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, 311.

¹¹³ “Çarık olsa adam ölmez; keçe olsa at yağır olmaz” (veya “Adam ayakkabılı ise yalınayak kalmaz; atın sırtında örtü varsa sırtı yaranmaz”); “İnsanın atı çarık; gücü azıktır”. Bkz., *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 104, 381; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, 51, 164.

¹¹⁴ *İzlik*, *Divan*, (B. Atalay neşri), I, 104'te “Türk çarığı” şeklinde; Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lüğâti't-Türk*, 51'te “Türk ayakkabısı” şeklinde çevrilmiştir. Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 451; a.mlf., agm, 70.

¹¹⁵ Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, 451; a.mlf., agm, 71.

denilerek hor görülmüşlerdi.¹¹⁶ Üstelik dönemin mutasavvıfı Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinde çarık, halkın giysisi olup padişahlara layık bulunmayan bir ayakkabı olarak tarif edilmiştir.¹¹⁷

Sonuç

Selçukluların hâkimiyetiyle birlikte Türklerin Müslüman dünyasında siyasi ve kültürel bir etki yaptığına dair değerlendirmeler kaynakların delaletiyle ortaya çıkıyor. Ancak kaynaklarda kıyafetler hakkında veriler varsa da bunların kâfi miktarda olduğunu söylemek zordur. Yine de kıyafet ve giyim üzerinden belli bir Türk tipolojisi oluştuğunu görebiliyoruz. Selçuklu giyiminin ve kıyafet unsurlarının karakteristik olduğunu, devrin tinselliğine uygun olarak Ön Asya'ya yerleşen Türklerin genel bir özelliğini yansıttığını söylemek mümkündür. Kıyafetin ana unsurları olarak göze çarpan börk, kaftan ve çizme geleneksel Türk giyimini temsil etmiş görünüyorlar. Bunlar Selçuklu döneminin giyime dair tipolojik unsurları haline geldiler. Bu unsurları takviye eden sarık ise bağlanma biçimi ve malzemesi sayesinde zamanla nevi şahsına münhasır bir Türk versiyonuna sahip olmuştur. İslam dünyasında önceden sarık ortaya çıkmış olsa bile Türklerin kullanımıyla ona hususi bir kişilik kazandırılmıştır. Kaftanın da diğer milletlerinkinden farklı olduğu bazı çalışmalara yansımıştır. Kaftan biçim, uzunluk, örtülme, bağlanma, düğmelenme özellikleriyle Türk tipinin ayırt edici niteliğini gösteren bir üst elbisesi haline geldi. Çizmenin ise Türklerin karakteristik ayakkabısı olduğu görüldü. Çizmenin Müslüman toplumlara Türkler tarafından tanıtıldığına dair görüşleri yabana atmak mümkün değildir. Selçuklularda saltanat çizmesi zamanla daha belirgin hale gelmiş ve kırmızı deriden yapılarak bir ayrıcalığa dönüşmüştür. Bu durum bilhassa Türkiye Selçuklularında göze çarpar. Ayrıca Osmanlı döneminde de hükümdar, bey ve ileri gelenlerin yaygın ayakkabısı olmuştur.

Tebanın yaygın ve ucuz olarak bulduğu çarık ise Türk kimliğini hususi olarak taşıyan bir giyecek olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra giyimin tamamlayıcı nitelikteki unsurları olan gömlek, kemer, uçkur, çorap, dolak vs. adlarla anılan birçok malzeme, Türk giyiminin sağlam ve temel ihtiyaca cevap veren nitelikte olduğunu göstermekle kalmıyor, zamanının şartlarına göre bir moda etkisi de yapıyordu.

¹¹⁶ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, 636; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âli Selçuk*, 829.

¹¹⁷ Mevlâna Celâleddin, *Mesnevî*, Terc. Veled Çelebi İzbudak, Gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., 2. Baskı, Konya 2016, 223 (Ayrıca çarık'la ilgili bahisler için bkz., 739, 741, 743, 746-747, 748, 790, 794); Oral, agm, 14.

Selçuklularla çağdaş olan Kâşgarlı Mahmud'un *Divânu Lüğâti't-Türk* adlı eserinde Türklere ait bu kıyafetlerin özellikleri, giyim biçimleri, kullanıldığı yerler hakkında öteki vakayinamelere nazaran çok daha fazla bilgi olduğu görülmüştür. İslâm vakayinamelerinde umumiyetle kıyafet bilgileri nadiren yer almakta, bu da bir hadisenin anlatımında kısaca temas edilerek geçilmekte olduğundan, kıyafet tipolojisinin tespitinde yeterli değildir. Ancak yine de bu kayıtları Kâşgarlı Mahmud'un eserindekilerle karşılaştırma imkânı vardır. Ayrıca minyatür ve çinilerdeki görseller tipolojinin tasvirinde rol oynamıştır. Bu mukayeseler, Orta Çağ'da Ön Asya bölgesinde Selçuklu kıyafet ve giyiminin kendine has, tipolojik nitelikte, tanınmayı kolaylaştıran bir hususiyete malik olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Selçuklu hâkimiyeti Ön Asya'da yerleştiğinde bu giyimin bir stil olarak diğer toplumlar üzerinde belli ölçüde bir etkiye yol açtığı da görülmüştür. Bu etki, tipolojik Türk giyiminin mevcudiyetine mahsus olarak üretilen "Türk sarığı" benzeri tarihe mal olmuş ifadeler sayesinde ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed el-Eflâkî, Şemseddin el-Ârifî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, (Farsça metin) Neşr: T. Yazıcı, TTK Yay., İkinci Baskı, I-II, Ankara 1976.
- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev. T. Yazıcı, Kabalıcı Yay., İstanbul 2006.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Abbâr*, Çev. M. Öztürk, TTK Yay., Ankara 2000.
- el-Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Abbâr ve Müsâyeretü'l-Abyâr*, (Farsça metin) Neşr. O. Turan, TTK Yay., Ankara 1944.
- Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Haz. K. Yavuz-M.A.Y. Saraç, Gökkuşbu Yay., 2. Baskı, İstanbul 2010.
- Atasoy, Nurhan, "Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Yıllığı*, (1971), Sayı:4, 112-151.
- Azîmî Tarihi* Selçuklularla İlgili Bölümler, Yay. Ali Sevim, TTK Yay., Ankara 1988.
- el-Bağdadî, Safiyyüddin Abdülmü'min b. Abdülhakk, *Merâsidü'l-İttılâ alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ*, TTK Yay., III, Ankara 2020.

- Barthold, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yay., Ankara 1990.
- Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Yayına haz. Hüseyin Dağ, Çağlar Yay., Ankara 2004.
- Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Terc. Râgıp Hulûsi Özdem, Yayına Haz. Kâzım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, TTK Yay., 4. Baskı, Ankara 2019.
- Baykara, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keybusrev (1164-1211) Gazî-Şebit*, TTK Yay., Ankara 1997.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl, *Tarih-i Beyhakî, (The Tarikh-i Baihaki)*, (Sultan Mesud Devri), Ed. W. H. Morley, W.Nassau Lees, LL. D.), (Farsça metin), College Press, Kalküta 1862.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed, *Tarih-i Mesudî (Tarih-i Beyhakî)*, (Farsça metin) Neşr: S. Nefisî, Tahran 1319.
- Beyhakî, Ebu'l-Fazl Muhammed, *Târîh-i Beyhakî*, Türkçe Terc. Necati Lügal, Haz. Hicabi Kırilangıç, TTK Yay., Ankara 2019.
- Björkman, W., “Kalensüve”, *LA*, 129-130.
- Bombaci, Alessio, “Gazne'deki Kazılara Giriş-Afganistan'daki İtalyan Arkeoloji Heyeti Hakkında Muhtasar Rapor”, Çev: Doğan Türker, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk San'atı Tarihi Enstitüsü, Berksoy Matbaası, (İstanbul, 1963), I, 537-560.
- al-Bondârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe çev. K. Burslan, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1999.
- Bosworth, C. E., “Hâdjib” *EF*², III, 46-47.
- Burke, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. M. Küçük, Doğu Batı Yay., Ankara 2002.
- Çağatay, N., *Bir Türk Kurumu Olan Abilik*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1997.
- Divanu Lûgati't-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, TDK, 4. Baskı, I-IV, Ankara 1998-1999.
- Doukas, (Mikhael), *Tarih, Anadolu ve Rumeli 1326-1462*, Çev. B. Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2008.

Eravşar, Osman, “Selçuklu Sultan Kıyafetleri”, *Türkiye Selçukluları Konya Hanedan Türbesindeki Naaşların Tanzimi Projesi*, KB, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Konya 2023, 373-403.

Ersan, Mehmet, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Birleşik Yay., Ankara 2010.

Esin, Emel, “Börk”, *DİA*, VI, 327-328.

Garsu'n-Ni'me Muhammed b. Hilal es-Sâbî, *el-Hefevâtü'n-nâdire*, Neşr. el-Ester, Şam, 1967.

Genç, Reşat, *Karabanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2002.

Golden, Peter B., *Türk Halkları Taribine Giriş*, Çev. O. Karatay, Karam Yay., 2. Baskı, Çorum 2006.

Gök, H. İbrahim, “Cimri Hadisesinde Sahip Ata Oğullarının Rolü”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu, Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları Beylikleri*, 1-3 Aralık 2017, Afyonkarahisar, Ed. M. Şeker vd., Necmeddin Erbakan Üni. Yay., Konya 2018, 127-142.

Gök, Halil İbrahim, “Uç Beylerinin İlhanlılara Karşı Bağımsızlık Mücadelesi”, *1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üni. Yay., Ed. A. Kaya, Sivas 2018, 335-348.

Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Türkçe çev. Ö. Rıza Doğrul, TTK Yay., I-II, Ankara 1987.

Grenard, M. F., “Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih”, Terc. Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Neşriyat, Altıncı Basım, İstanbul 2005, 159-199.

Guliyeva, Minara-Cemal Meydan, “Büyük selçuklu dönemi Saray Giyim Kuşamı”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2020/16, 176-191.

Hacıgökmen, M. Ali, “Ahilerin Genel Görünüşleri Üzerine Bir Çalışma”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 67 (Ekim 2013), 103-119.

Huncan, Ömer Soner, “Satuk Buğra Han”, *DİA*, XXXVI, 181-182.

el-Istahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Tahkik: M. Câbir Abdülâl el-Hinî, M. Şefik Gurbâl, Kahire 1961.

İbn al-Adîm, Kamâl al-Dîn, *Buğyat at-Talab fî Tarîh Halab Selçuklularla İlgili Haltürçümeleri*, (Arapça metin), Yay., Ali Sevim, TTK, Yay., Ankara 1976.

İbn Battuta Seyahatnamesi Seçmeler Haz. İ. Parmaksızoğlu, MEB Yay., İstanbul 1989.

İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi, (Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve'l-Acâibi'l-Esfâr)*, Türkçe çev. Muhammed Şerif Paşa (1907), Sad: Mümin Çevik, Yeni Şafak Yay., (Üçdal Neşriyat tıpkıbasımı), İstanbul (t.y.).

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, Çev. A. S. Aykut, Yapı Kredi Yay., 2000.

İbn Bibi, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye, (Selçuknâme)*, II, Terc. M. Öztürk, TTK Yay., Ankara 2014.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Haydarabad, 1359.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, Tah: M. Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ, Neşr: Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, I-XIX, 1412/1992.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarîh*, Tashih ve Neşr. Dr. Muhammed Yusuf ed-Dakkâk, Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Cilt: VIII, (I-X), Beyrut 1407/1987.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarîh Tercümesi, İslâm Tarîhi*, Terc. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., Cilt: VIII, X, İstanbul 1987.

İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl Tarîh Dimâşk*, Neşr. H. F. Amedroz, Leyden 1908 nüshası Kahire- Mektebe Mütenebbi tıpkıbasımı, (t.y.).

İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. S. Uludağ, Dergâh Yay., 17. Baskı, İstanbul 2018.

Karatay, Osman, *Hazarlar- Yahudi Türkler, Türk Yahudiler ve Ötekiler*, Kripto Yay., 3. Baskı, Ankara 2016.

el-Kâşgarî, Mahmud b. El-Hüseyin b. Muhammed, *Kitâbu Divâni Lüğâti'l-Türk*, (Ali Emiri Nüshası), Matbaa-i Amire, I-III, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye 1335.

Kâşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk*, Haz. Ahmet Bican Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu, 4. Baskı, Ankara 2020.

Kayhan, H., *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2001.

- Kaymaz, Nejat, *Pervâne Muînüddîn Süleyman*, AÜ, DTCTF Yay., No.202, Ankara 1970.
- Koca, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK Yay., Ankara 1997.
- Köprülü, M. F., *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Yayına haz. O. Köprülü, Akçağ Yay., 4. Baskı, Ankara 2006.
- Köymen, Mehmet Altay, “Alp Arslan Zamanı Türk Giyim Kuşamı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1971 Malazgirt Zaferi Özel Sayısı 900. Yıl, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü, Ankara (1971), III, 51-89.
- Köymen, Mehmet Altay, “Anadolunun Fethi ve Malazgirt Meydan Muharebesi”, *Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan (26 Ağustos 1071)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İkinci Basılış, Ankara 1971.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt I, Kuruluş Devri*, TTK Yay., 3. Baskı, Ankara 2000.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt: III Alp Arslan ve Zamanı*, TTK Yay., Ankara 1992.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Cilt: V, İkinci İmparatorluk Devri*, TTK Yay., Ankara 1991.
- Makdisi, George, *İbn ‘Aqîl Et La Résurgence De L’Islam Traditionaliste Au XIe Siècle (Ve siècle de l’Hégire)*, Institut Français De Damas, Damas 1963.
- Merçil, E., *Selçuklularda Hükümdarlık Alâmetleri*, TTK Yay., Ankara 2007.
- Mevlâna Celâleddin, *Mesnevi*, Terc. Veled Çelebi İzbudak, Gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., 2. Baskı, Konya 2016.
- Muîn, Muhammed, *Ferbeng-i Fârisî*, Müessesesi-i İntişarat-ı Emir-i Kebîr, 8. Baskı, Tahran 1371.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü’-d-Düvel (Selçuklular Tarihi II-Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*, Yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, I-II, İzmir 2001.
- Neşrî, Mehmed, *Kitâb-ı Cibân-Nüma, Neşrî Tarihi*, I. Cilt, Yay. Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, TTK Yay., Ankara 2014.

Oral, M. Zeki, “Selçukilerde Giyim Eşyası”, *Türk Etnografya Dergisi*, Ankara 1963, V, 14-20.

Oruç Bey, *Osmanlı Tarihi (1288-1502) Uç Beyliğinden Dünya Devletine*, Sadeleştiren: Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2009.

Ögel, Bahaeddin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Üçüncü Baskı Ankara 1988.

Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.

Ögel, Bahaeddin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., 8. Baskı, Ankara 2024.

Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular, Cilt I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İSAM Yay., İstanbul 2008.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., I-III, İstanbul 1983.

Râvendî, *Râbatü's-Sudûr ve Âyeti's-Sürûr (Gönüllerin Rabatı ve Sevinç Alâmeti)*, Türkçe çev. A. Ateş, TTK Yay., I-II, Ankara 1957.

Rızletu İbn Batûta (Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr, (Safer 757/Şubat-Mart 1356 tarihli Arapça yazma nüshasının Darü's-Şark Arabî Yayınevi tarafından Beyrut'ta neşredilen matbu versiyonu), (t.y.).

Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Liğat*, Bahar Yay., İstanbul 1984.

es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Tah. Abdullah Ömer el-Bârûhî, Dârü'l-Cenân, I-V, Beyrut 1988.

Sevim, Ali, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi İbnü'l-Adim Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, TTK Yay., Ankara 1989.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1989.

Sevim, Ali, “Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân (Kayıp Uyûnü't-Tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler) Sıbt İbnü'l-Cevzi”, *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı:18, (1989-1992).

Sevim, Ali, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, TTK Yay., Ankara 2011.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân*, (1056-1086 Yılları Arasında Selçuklu Tarihine Ait Olaylar, Arapça metin), Neşr: Ali Sevim, Ankara Ü. DTC Fakültesi Yay., No. 178, Ankara 1968.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 5. Baskı, İstanbul 1999.

Şeşen, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1985.

Tarîh-i Âl-i Selçuk (Anonim selçukenâme), Terc. H. İbrahim Gök-F. Coşguner, Atıf Yay., Ankara 2014.

Turan, Osman, *Türk Cibân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarîhi*, Nakışlar Yay., I-II, İstanbul 1980.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarîhi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, 17. Basım, İstanbul 2014.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşr., 14. Basım, İstanbul 2016.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarîhi*, Cilt: I, TTK Yay., 5. Baskı, Ankara 1988.

Üzüm, İlyas, "Kızılbaş", *TDVİA*, XXV, 546-557.

Wallerstein, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, Türkçe çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, bgst Yay., İstanbul 2011.

Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, I-V, 1979.

Yazıcızâde Ali, *Tevarîh-i Âl-i Selçuk*, Haz. A. Bakır, Çamlıca Yay., İstanbul 2009.

Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme*, (Yazma nüsha İndeksli Tıpkıbasım), Haz. Abdullah Bakır, TTK Yay., Ankara 2014.